

**The analysis of the ideology and power relationships in the novel
Al-Jazieh wa al-Daravish based on Fairclough's critical approach:
A case study of the mythical symbols in the novel**

Fatemeh Ghaderi¹, Associate Professor of Arabic Language & Literature,
Yazd University
Hamideh Morovati, Ph. D of Arabic Language & Literature, Yazd University
Vesal Maymandi, Associate Professor of Arabic Language & Literature,
Yazd University
Reza Afkhami Aghda, Associate Professor of Arabic Language & Literature,
Yazd University

Received: 18-10-2021

Accepted: 04-01-2022

Introduction: Discourse analysis is a new method of identifying the socio-cultural factors that play roles in the creation of discourse. In terms of domain, this method not only functions at micro-levels but also addresses macro-levels including the society, history and ideology. It clarifies the place of discourse in campaigns for conservation or the change of power relationships. A major approach to the critical analysis of discourse was proposed by Norman Fairclough. He considers discourse as a means of expressing one's ideology and reflecting socio-cultural changes as well as power-related issues. He has presented the concept of discourse analysis at descriptive, interpretive and expository levels. Considering that every mythical symbol is the reconstruction of an original fact and serves to intertextually denote a part of a certain ideology or culture, the present study makes use of the aforementioned three levels postulated by Fairclough so as to analyze the mythical symbols in the novel *Al-Jazieh wa al-Daravish* authored by Abdul Hamid ben Hadouga (1925-1996).

Methodology: Through a descriptive-analytic method and with reference to the levels set by Fairclough (i.e., description, interpretation and exposition), the present study seeks to analyze the mythical symbols in the novel *Al-Jazieh wa al-Daravish* by the Algerian author Abdul Hamid ben Hadouga. These symbols, along with the contextual and intertextual features as well as the type of the discourse run in the novel, help to clarify the novelist's ideas and his position versus the power conflicts in the specific circumstances of the Algerian society during the 1970s.

Analysis of the mythical symbols in the novel *Al-Jazieh wa al-Daravish*

a) Descriptive level: One of the tasks at the descriptive level of discourse analysis is the retrieval of the metaphors used in the text. This task is, indeed, a part of the lexical investigation of the text. Such an analysis is quite possible with regard to the fact that the myths to deal with are in line with the metaphors in the text and many characters are symbolically represented. In this novel, Ben Hadouga uses the character Aljazieh to accurately depict the circumstances of the Algerian society in the 1970s. This character is the reminder of several symbols and myths. She is the daughter of a hero who died to liberate Algeria from colonialism. Through metaphors and ideological lexical items such as genuineness, martyrdom and campaign for the liberation of homeland, the author seeks to shed light on the manifestations of nationalism and religiousness. As he puts it, "She is a genuine girl whose father is a great martyr and whose mother is a righteous woman. God meant death for her in childbirth, and the birth was something like martyrdom. Now, her trainer is Aisha, a daughter of Mansour, who is a great hero and a virtuous combatant." The other mythical symbols discussed in the novel are Isāf and Nā'ila and Himar ul-Dzahab, which are Greek myths.

¹- Corresponding Author Email: ghaderi_m@yazd.ac.ir

b) Interpretive level: At this level, the interpreter determines the type of discourse, introduces those who run the discourse, and analyzes the contextual and intertextual features of the text on the basis of the background knowledge activated by the text surface features and the symbol discussed at the descriptive level.

The situational context and the type of the discourse: The novel denotes the circumstances in Algeria during the 1970s. It makes use of mythical symbols and creates icons out of real figures as well as sociopolitical and cultural conditions in Algeria after it was liberated from colonialism but entrapped in internal conflicts and political purgation.

Intertextual features and presumptions: One of the stipulations of Fairclough's theory is to pay attention to intertextual features at the interpretive level. Intertextually, there are relationships among the other novels by Ben Hadouga, namely *Rih al-Djanoub* (The wind of the South, 1971), *Nihayatou al Ams* (The End of Yesterday, 1975) and *Banae al-Soubh* (Laying Bare, 1980). These novels state a sequence from armed campaign to campaign for social developments. The novel *Al-Jazieh wa al-Daravish* states the latter. In this novel, Abdul Hamid takes inspirations from Algerian historical and narrative texts to consciously create symbolic icons out of historical events and induce a mental comparison of those events with the situational context of the novel.

c) Expository level: At this level, the text adopts a certain ideological position so as to answer the question "Does the discourse try to conserve the power structure or change the current situation?" The discourse managed through Aljazieh, Himar ul-Dhahab, and Isāf and Nā'ila is of an ideological type. It calls for a change and seeks to establish a genuine Islamic-Arabic identity.

Conclusion: In this study Fairclough's approach of discourse analysis was used to analyze the mythical symbols in the novel *Al-Jazieh wa al-Daravish* at the levels of description, interpretation and exposition. The results obtained are as follows:

- At the description level, Abdul Hamid ben Hadouga's discourse about the mythical symbols relates to the events that occurred in Algeria in the 1970s, i.e., during the post-independence time. By using these symbols or creating symbols out of historical figures and events, the author describes the chaotic conditions of the country and considers the genuine religious and Arabic culture as well as liberation from the Western colonial culture as the factors of social advancement. In his novel, Al-jazieh is the reminder of Zidgia, who symbolizes religiousness. In addition, Al-jazieh al-Hlalieh symbolizes wisdom and resistance and mysteriously represents the affairs in Algeria. Besides, Isāf and Nā'ila serve as symbols for the campaign against secularism, and Himar ul-Dhahab raises awareness and indicates the role of being truly religious in bringing about real safety.

- At the interpretation level, Ben Hadouga's discourse in the novel is closely entangled with socio-political circumstances in the Algerian society. This discourse is formed under the impact of various groups that seek dominance over Algeria. The author rejects this dominance and tries to embody his own ideology by linking his discourse to a mythological texture. This is just like his attempt to better impart the concepts of resistance and perseverance as well as the attachment of politics and religion by using the mythical symbols of Aljazieh, Himar ul-Dhahab, and Isāf and Nā'ila.

- At the exposition level, the main objective pursued by Ben Hadouga is to raise people's awareness for the regeneration of power relationships. Being ideological, scrupulous and committed, his discourse calls for a change of the conditions in the Algerian society of the 1970s. The author intends to change the power structure in favor of Islamists who have a genuine Arabic culture. To this end, he has both used Algerian mythological symbols and created myths out of the national figures and heritage symbols

Keywords: Ideology, Power relations, Fairclough, Mystical symbol, Abdul Hamid bin Hadouga, *Al-Jaziah wa Al-Daravish*.

ایدئولوژی و روابط قدرت در رمان «الجازیه والدرایش» بر اساس رویکرد انتقادی فرکلاف (بررسی موردی نمادهای اسطوره‌ای رمان)

فاطمه قادری^۱، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد
حمیده مروتی، دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد
وصال میمندی، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد
رضا افخمی عقدا، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴

چکیده

تحلیل گفتمان انتقادی رویکردی میان‌رشته‌ای و از روش‌های تحقیق کیفی است که منظور از انتقادی در آن، آشکارکردن روابط نهانی قدرت و فرایندهای ایدئولوژیکی موجود در متون و توجه به کارکردهای اجتماعی متن است. از آنجا که ادبیات بخش عظیمی از زبان، فرهنگ و هویت هر ملت را تشکیل می‌دهد، متون ادبی نیز در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی قابل تحلیل است. این نوشتار به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش سه سطحی فرکلاف (توصیف، تفسیر و تبیین)، به تحلیل نمادهای اسطوره‌ای رمان «الجازیه والدرایش» اثر عبدالحمید بن هدوکه نویسنده‌ی الجزایری پرداخته و تلاش نموده با تحلیل این نمادها و با بهره‌گیری از بافت موقعیتی و بینامتنی و نوع گفتمان رمان مورد بحث، مهم‌ترین ایدئولوژی‌های نویسنده و موضع‌گیری او در برابر کشمکش بر سر قدرت و اوضاع جامعه‌ی الجزایر دهه‌ی هفتاد را بررسی کند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نویسنده با آفرینش و کاربرد نمادهای اسطوره‌ای (الجازیه و الهازیه الهلالیه، أساف و نایله و الحمار الذهبی) در سطح توصیف، در پی بیان ایدئولوژی و اندیشه‌ی خویش است، در سطح تفسیر نیز از گفتمان انقلابی-اجتماعی و بافت بینامتنی با هدف ایجاد تغییر در جامعه‌ی الجزایر بهره برده است و در سطح تبیین، گفتمان مبتنی بر بازتولید مناسبات قدرت و تعیین بهترین قدرت برای حکومت بر الجزایر را از طریق آگاهی‌بخشی و واقع‌گرایی تصویر کرده است.

کلیدواژه‌ها: ایدئولوژی و روابط قدرت، فرکلاف، نماد اسطوره‌ای، عبدالحمید بن هدوکه، «الجازیه والدرایش».

مقدمه

تحلیل گفتمان انتقادی، گرایشی جدید و میان‌رشته‌ای برای تحقیق در بسیاری از مطالعات فرهنگی، علوم انسانی و علوم اجتماعی است که جهت کشف معنای به‌کاررفته در متن از آن استفاده می‌شود. این روش از نظر محدوده علاوه بر سطح خرد، به سطح کلان یعنی جامعه، تاریخ و ایدئولوژی می‌پردازد و جایگاه یک گفتمان را نسبت به مبارزه در جهت حفظ یا تغییر روابط قدرت تبیین می‌نماید. با این‌که این رویکرد گرایشی نوظهور است، ولی توانسته توجه بسیاری از پژوهشگران را در زمینه‌های مختلف به خود جلب کند و به‌عنوان روشی مناسب برای تحلیل متون مورد استفاده قرار گیرد.

این نظریه، رویکردی برای مطالعه‌ی روابط میان زبان، قدرت و ایدئولوژی است که واحد تحلیل در آن می‌تواند یک کلمه، یک یا چند جمله و حتی کل یک متن باشد. از آنجا که هرکدام از نمادهای اسطوره‌ای، بازسازی واقعیتی ازلی است که از راه بینامتنیت، به بیان یا بازسازی ایدئولوژی و فرهنگی خاص می‌پردازد، این پژوهش با بهره‌بردن از روش سه سطحی فرکلاف به تحلیل نمادهای اسطوره‌ای رمان «الجزایة و الدرأویش» نوشته‌ی عبدالحمید بن هدوقة (۱۹۲۵م- ۱۹۹۶م) می‌پردازد. بن هدوقة پس از دوره‌ای که به دلیل شرایط حاکم بر الجزایر، آثار ادیبان الجزایری به زبان فرانسه بود، نخستین رمان الجزایری به زبان عربی را نگاشته‌است. وی حوادث جامعه‌ی الجزایر را با نگاهی نقادانه و ایدئولوژیک، بررسی و دیدگاه‌ها و افکارش را در قالب رمان، بیان نموده‌است.

اهمیت پژوهش حاضر در این است که به تحلیل انتقادی رمان الجزایری و الدرأویش می‌پردازد تا با واکاوی نمادهای اسطوره‌ای آن و عوامل شکل‌گیری این گفتمان روایی، به تحلیل موضع بن‌هدوقة درباره‌ی اوضاع نابسامان و تصفیه‌حساب‌های سیاسی میان گروه‌های مختلف و تأثیر آن بر روابط قدرت در الجزایر دهه‌ی هفتاد، پرداخته و بر مبنای نظریه‌ی سه سطحی فرکلاف، به این سؤالات پاسخ دهد:

- ۱- در سطح توصیف، بن هدوقة در گفتمان رمان «الجزایة و الدرأویش» از چه نمادهای اسطوره‌ای برای بیان ایدئولوژی‌هایش بهره گرفته‌است؟
- ۲- در سطح تفسیر، مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری گفتمان رمان مورد بحث کدام است؟
- ۳- در سطح تبیین، گفتمان این رمان چه تأثیری بر ساختارهای اجتماعی و روابط قدرت در الجزایر معاصر دارد؟

پیشینه‌ی پژوهش

در زمینه‌ی تحلیل گفتمان انتقادی آثار فراوانی نگاشته‌شده، از جمله:

کتاب «تحلیل گفتمان انتقادی» (۱۳۷۹) نوشته نورمن فرکلانف در سه بخش که بخش اول ناظر بر مباحث نظری گفتمان و شامل مقالاتی است که نویسنده در آن به مباحثی چون روابط میان زبان، قدرت، ایدئولوژی و اهداف توصیفی و انتقادی تحلیل گفتمان پرداخته و دو بخش دیگر دربرگیرنده‌ی مطالب عملی و کاربردی گفتمان است.

فردوس آقا گل‌زاده در کتاب «تحلیل گفتمان انتقادی» (۱۳۹۴)، به معرفی رویکردهای گوناگون تحلیل گفتمان پرداخته و سپس تأثیرپذیری متون مطبوعات ایران از گفتمان و ایدئولوژی حاکم بر بنگاه‌های خبری را بررسی نموده است.

نقیسه مرادی در رساله‌ی دکتری خود با عنوان «تحلیل گفتمان‌های غرب ستیز و پسااستعماری رمان و داستان ایرانی (دهه‌های ۴۰، ۵۰، ۶۰) و بررسی کارکرد اسطوره در این گفتمان‌ها» (۱۳۹۶) با تحلیل گفتمان چند نمونه داستان کوتاه و رمان، جایگاه اسطوره و کارکرد آن را در گفتمان‌های غرب‌ستیز و پسااستعماری بیان نموده است.

«بررسی تطبیقی تحلیل گفتمان انتقادی در دو رمان الأرض عبدالرحمن الشرفاوی و جای خالی سلوچ محمود دولت آبادی بر اساس نظریه فرکلانف» (۱۳۹۶) عنوان پایان‌نامه‌ی الهام حسینی می‌باشد که در آن به تبیین گفتمان انتقادی در دو رمان ذکر شده پرداخته و به این نتیجه رسیده که شرفاوی و دولت‌آبادی در پی بیان اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه خویش هستند.

علی عدالتی نسب و محمدرضا خضری در مقاله‌ی خود با عنوان «زبان و گفتمان انقلابی در رمان «فراشة الميدان» سلطان الحجار» (لسان مبین، شماره‌ی ۳۲: ۱۳۹۷) به بررسی رمان مذکور در سطوح سه‌گانه‌ی فرکلانف پرداخته‌اند.

در مقاله‌ی «گفتمان‌شناسی داستان کوتاه «طریق الخلاص» با نگاهی بر رویکرد انتقادی نورمن فرکلانف» از تورج زینی‌وند و سمیه صولتی (لسان مبین، شماره‌ی ۳۸: ۱۳۹۸) نویسندگان ضمن بررسی داستان مذکور به این نتیجه دست‌یافته‌اند که نویسنده در این داستان، خواننده را با چالش‌های بنیادی روبرو نموده است.

در مقاله‌ی «بررسی مناسبات قدرت و ایدئولوژی در رمان «بیروت ۷۵» بر مبنای رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی» از زهره بهروزی و ناصر زارع (لسان مبین، شماره‌ی ۴۰: ۱۳۹۹)، به بررسی ایدئولوژی و عدم توازن قدرت نهفته در گفتمان این رمان پرداخته شده است.

همچنین آثار عبدالحمید بن هدوکه به شکل عام و رمان «الجازیة والدرأویش»، به طور خاص نیز مورد توجه محققان قرار گرفته و پژوهش‌هایی پیرامون آن انجام شده است؛ از جمله: محمدمنصور در مقاله‌ی «الجازیة والدرأویش والروایة العربیة فی الجزائر» (المعرفة، شماره ۴۰۵: ۱۹۹۷)، رمان را با توجه به جامعه‌ی آن بررسی می‌کند.

«التناص فی روایة الجازیة والدرأویش» (۲۰۰۳) عنوان پایان‌نامه‌ای از وناسه صمادی است که در سه فصل به بررسی تناص در این رمان پرداخته و تجلیات تناص این رمان را در دو محور داخلی و خارجی بررسی نموده است.

در مقاله‌ی «تلقی العناصر الأسطوریة فی روایة الجازیة والدرأویش ل: عبدالحمید بن هدوکه» (مجلة العلوم الإنسانیة، جامعه محمد خیضر بسکرة، شماره ۱۰: ۲۰۰۶) نوشته‌ی ا. عبدالناصر مبارکیه، نویسنده به نظریه‌ی تلقی و بیان نشانه‌های اسطوره‌ای که بن هدوکه از آنها استفاده کرده، می‌پردازد؛ ولی نمادهای اسطوره‌ای رمان را مبتنی بر نظریه‌ی تحلیل گفتمان انتقادی بررسی نکرده است.

در مقاله دیگری با عنوان «النص الموازی فی روایة الجازیة والدرأویش لعبدالحمید بن هدوکه» (مجلة القسم العربی، جامعه بنجاب، لاهور- پاکستان، شماره ۲۳: ۲۰۱۶) از احمد بقار، به تناص و مناص یا همان احاطه‌ی متن بر آنچه متن را احاطه می‌کند پرداخته شده است. عبد الناصر مبارکیه در مقاله‌ی «الجازیة والدرأویش بین التراث السردی، الرؤیة وجمالیة المكان» (<https://www.benhedouga.com/content/%D8%A7%D9%84%D8>)، به تحلیل میراث بیانی می‌پردازد که نویسنده‌ی رمان «الجازیة والدرأویش» در زمینه‌های فکری، فلسفی و ادبی از آن بهره برده است.

با وجود پیشینه‌های ارائه‌شده، تاکنون اثری با محوریت بررسی انتقادی اسطوره‌های رمان «الجازیة والدرأویش» عبدالحمید بن هدوکه با هدف دستیابی به ایدئولوژی نویسنده و تبیین روابط قدرت در گفتمان این رمان یافت نشد.

تحلیل گفتمان انتقادی

تحلیل گفتمان^۱ روشی جدید برای مشخص کردن زمینه‌ها و عوامل اجتماعی، فرهنگی مؤثر در تولید گفتمان است؛ گفتمان^۲ که در زبان عربی معادل «الخطاب» و به معنی کلام می‌باشد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ماده خطب: ۲۲۲/۴)، مجموعه‌ای از رمزهای زبانی است که وظیفه‌ی ارتباط اجتماعی را به عهده دارد و با به‌کارگیری ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی، مواضع فردی و اجتماعی را تغییر داده و

تجربه‌های مشخصی را در شرایطی مشابه بازسازی می‌کند که می‌تواند شامل یک کلمه، یک یا چند جمله و یا یک داستان باشد (بوقرة، ۲۰۰۹: ۱۷ و ۳۲ و ۴۳ و نک. سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۶۸).

نظریه‌ی تحلیل‌گفتمان که نخستین بار توسط زلیگ هریس^۳، زبان‌شناس آمریکایی، در سال ۱۹۵۲م به کار برده شده، گرایشی بین رشته‌ای در علوم انسانی و علوم اجتماعی بوده و شامل مطالعات گرامری، تحلیل متنی، معناشناختی و مطالعات فرهنگی است که از اندیشه‌های زبان‌شناسان، نشانه‌شناسان، پژوهشگران هرمنوتیک و آرای میشل فوکو^۴ سرچشمه گرفته است. این روش که با هدف ارائه‌ی تکنیک جدیدی در مطالعه‌ی متون، رسانه‌ها، فرهنگ‌ها، علوم سیاست، اجتماع و غیره از اواسط دهه‌ی ۱۹۶۰ تا اواسط دهه‌ی ۱۹۷۰ و در پی تغییرات گسترده‌ی علمی- معرفتی در رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی ظهور کرده بود، به دلیل بین رشته‌ای بودن، خیلی زود به عنوان یکی از روش‌های کیفی در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی، علوم اجتماعی، ارتباطات و زبان‌شناسی انتقادی مورد استقبال واقع شد. بنابراین، این نظریه به زبان‌شناسی ختم نمی‌شود، بلکه به همت متفکرانی چون فوکو، دریدا^۵، پشو و دیگران، وارد مطالعات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی شده و شکل انتقادی به خود می‌گیرد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۷-۱۱).

به اعتقاد تحلیلگران انتقادی گفتمان، زبان عامل تولید و حفظ نابرابری اجتماعی است و وظیفه‌ی این تحلیلگران، کشف و رفع این نابرابری‌ها از طریق افزایش آگاهی مردم است (Fairclough, 1989: 32). لذا تحلیل‌گفتمان انتقادی با هدف زدودن طبیعی‌شدگی در تعامل‌های کلامی، قصد آشکارسازی ارتباط متقابل میان امور را دارد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۴۰) و به تجزیه و تحلیل رابطه‌ی میان زبان و جامعه می‌پردازد (فره‌ارت، ۱۳۹۸: ۳۹).

از رویکردهای مهم در زمینه‌ی تحلیل انتقادی گفتمان، رویکرد نورمن فرکلاف است که تحلیل‌گفتمان انتقادی را روشی برای ابراز ایدئولوژی و بررسی تغییرات فرهنگی، اجتماعی و مناسبات قدرت می‌داند (نک. فرکلاف، ۱۳۷۹: ۴۰ و ۴۹ و ۵۲ و ۲۵۰ و ...). او برای تحلیل گفتمان سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین را ارائه می‌دهد:

توصیف

توصیف مرحله‌ی بررسی ویژگی‌های صوری متن است و شامل سه شاخه‌ی کلی واژگان، دستور و ساخت‌های متنی است که در دو شاخه‌ی نخست، ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای، بیانی و پیوندی و در شاخه‌ی سوم قراردادهای تعاملی و ساخت‌های متنی توسط تحلیلگر گفتمان، بررسی می‌شود؛ فرکلاف برای آسان‌سازی استفاده از این روش، ده پرسش اصلی - چهار پرسش در زیرمجموعه‌ی

واژگان، چهار پرسش در زیرمجموعه‌ی دستور و دو پرسش در زیرمجموعه‌ی ساخت‌های متنی - و چند پرسش فرعی مطرح می‌نماید. ولی در عین حال بر این نکته تأکید دارد که روش او یک راهنماست و قابل تعدیل یا تکمیل است (نک. فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۶۷-۱۷۱). از آنجایی که هدف این نوشتار، تنها بررسی اسطوره است که خود زیرمجموعه‌ی استعاره، یعنی چهارمین پرسش بخش واژگان - در کلمات از کدام استعاره‌ها استفاده شده است؟ - می‌باشد، لذا تا جای ممکن از ذکر جزئیات برای جلوگیری از طولانی شدن مقاله، خودداری شده است. در ادامه‌ی پژوهش و در سطح توصیفِ رمان «الجازیه و الدراویش»، تنها به بررسی اسطوره‌های رمان به‌عنوان امتدادی از استعاره‌ها پرداخته می‌شود.

تفسیر

در این مرحله، متون براساس پیش‌فرض‌هایی که ارزش‌دهنده به ویژگی‌های متنی است، تفسیر می‌شوند. تفسیرها ترکیبی از محتویات خود متن و ذهنیت مفسر، یعنی دانش‌زمینه‌ای است که مفسر در تفسیر متن به‌کار می‌بندد، می‌باشد. فرکلاف با تعیین شش قلمرو عمده برای تفسیر، آنها را به بافت متن و خود متن تقسیم می‌کند. از دیدگاه او قلمروهای تفسیر بافت یا زمینه‌ی متن، مانند بافت موقعیتی و بینامتنی، بر آگاهی‌های پیشین، نظیر نظم اجتماعی و تاریخ تعاملی منطبق است؛ بنابراین این مرحله مشخص می‌سازد که فاعلان در گفتمان مستقل نیستند (نک. فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۱۵-۲۴۴).

تبیین

تبیین مرحله‌ای است که به تحلیل گفتمان به‌عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی می‌پردازد و گفتمان را به‌عنوان کنشی اجتماعی معرفی می‌نماید که ساختارهای اجتماعی آن را تعیین می‌بخشد. همچنین بیانگر این نکته است که گفتمان‌ها چه تأثیراتی می‌توانند بر آن ساختارها بگذارند و این تأثیرات، منجر به حفظ یا تغییر آن ساختارها می‌شود. ساختارهای اجتماعی شکل‌دهنده‌ی دانش زمینه‌ای هستند و در مقابل دانش زمینه‌ای، شکل‌دهنده‌ی گفتمان‌هاست؛ گفتمان‌ها نیز با حفظ یا تغییر دانش‌زمینه‌ای، بر ساختارها تأثیراتی دارند. فرکلاف منظور از ساختارهای اجتماعی را مناسبات قدرت و هدف از فرایندها و اعمال اجتماعی را، فرایندها و اعمال مربوط به مبارزه‌ی اجتماعی برمی‌شمارد. بنابراین تحلیلگر در مرحله‌ی تبیین، گفتمان را به‌عنوان جزئی از روند مبارزه‌ی اجتماعی در ظرف مناسبات قدرت تحلیل می‌کند (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵-۲۵۰).

خلاصه‌ی رمان «الجازیه والدرایش»

رمان «الجازیه والدرایش» اثر عبدالحمید بن هدوکه (۱۹۸۳)، رمانی سیاسی- اجتماعی و فرهنگی است که نویسنده، آن را به دو زمان اول و دوم تقسیم و این دو زمان را در هشت قسمت (قسمت‌های یک، سه، پنج و هفت مربوط به زمان اول و چهار قسمت دیگر مربوط به زمان دوم) ارائه داده است؛ زمان اول در مورد افکار «الطیب بن الأخضر بن الجبایلی»، یکی از خواستگاران «الجازیه»، دختری زیبا و فرزند شهیدی است که به ضرب گلوله کشته شده است. شروع رمان با زندانی شدن «الطیب» است؛ وی که به بی‌گناهی خویش ایمان دارد، چاره‌ای جز مقاومت ندارد. در افکاری که او در تنهایی زندان با خود مرور می‌کند، ویژگی‌های «الجازیه» و خواستگاران او، یعنی «الأحمر»، دانشجوی داوطلب و «ابن الشامیط»، جوان تحصیل‌کرده در آمریکا، بیان می‌شود. در این میان خیر «الجازیه» که به مهجر رسیده، سبب می‌شود «عاید»، پسر یکی از دوستان «الأخضر بن الجبایلی»، نیز در طلب او به روستا برگردد. زمان دوم رمان درباره‌ی عشق «عاید» به «الجازیه»، مهمان‌شدن او در منزل «الأخضر» و اطلاع او از حادثی است که یا قبل از حضورش در روستا رخ داده و یا در حین حضور او. در ورای ظاهر عاشقانه، این رمان در کنار دیگر عناصر قابل بررسی، در برگیرنده‌ی نمادهای اسطوره‌ای است که در ساختار پنهان خود به بیان ایدئولوژی نویسنده و نوع روابط قدرت در کشور الجزایر معاصر می‌پردازد.

تحلیل نمادهای اسطوره‌ای رمان «الجازیه والدرایش» در سطح توصیف

اسطوره با زبان نمادین، رمزی است که اثری را به اثر دیگر پیوند می‌دهد (شمیسا، ۱۳۹۳: ۳۰۹) و از آنجا که در ساختن جهان‌بینی انسان‌ها تأثیر دارد (برگر، ۱۳۹۸: ۱۵۸)، با قرارگرفتن در امتداد استعاره‌ها مانند استعاره، فهم تجربیات فرهنگی را آسان می‌سازد (چندلر، ۱۳۸۶: ۲۱۳). در تحلیل گفتمان انتقادی، «استعاره وسیله‌ای برای بازنمایی جنبه‌ای از تجربه بر حسب جنبه‌ای دیگر از آن است» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۸۲)؛ یکی از مباحث مطرح‌شده در سطح توصیف تحلیل گفتمان که در زیرمجموعه‌ی واژگان قرار می‌گیرد، بازیابی استعاره‌های استفاده‌شده در متن است. با دقت در اینکه اسطوره در امتداد استعاره مورد توجه است و اینکه، وجود دلالت نمادین برای بسیاری از شخصیت‌های اسطوره‌ها، زمینه را برای تفسیر نمادین اسطوره‌ها فراهم می‌کند (برگر، ۱۳۹۸: ۱۵۹)، بنابراین نمادهای اسطوره‌ای قابلیت بررسی در سطح توصیف را دارد.

الجازية، الجازية الهلالية، زيغيا، الجزائر، مقاومت، معبود

در بررسی اسطوره‌ها، «تحلیلگر گفتمان باید توجه خود را بیش از هر چیز به زبان در اسطوره‌ها و کارکرد آن معطوف سازد و رویدادهایی که در اسطوره شکل می‌گیرند و همچنین نحوه‌ی گره‌گشایی وقایع را بررسی کند. افزون بر این، لازم است ببیند اسطوره و زبان به‌کاررفته در آن‌ها چه تأثیری در فرهنگ و جامعه باقی گذارده‌است» (برگر، ۱۳۹۸: ۱۶۱). بن هدوکه در رمان «الجازية والدرایش» با به‌کارگیری شخصیت «الجازية» که یادآور چند نماد و اسطوره است با بیانی دقیق و نمادین، اوضاع و شرایط الجزایر دهی هفتاد را به‌تصویر کشیده‌است. «الجازية» دختر مردی قهرمان است که در راه آزادسازی الجزایر از چنگال استعمار، جان خویش را از دست داده. نویسنده در قالب واژه‌پردازی استعاری و انتخاب واژگانی ایدئولوژیک مانند اصالت، شهادت و مبارزه در راه آزادسازی وطن، تصویری از ملی‌گرایی و دین‌ورزی را نشان می‌دهد:

«بنت أصل. أبوها شهيد عظيم. أمها امرأة صالحة، لكن الله كتب عليها الموت أثناء الوضع. والولادة استشهاد أيضاً! مرتبتها الحالية، عائشة بنت سيدي منصور، مناضلة كبيرة ومجاهدة كجداتها الصالحات^۷» (بن‌هدوکه، ۱۹۹۱: ۶۸).

سپس «الجازية» را تداعی‌گر یک اسطوره معرفی می‌کند:

«بسرعة تفوق التقدير، انتقلت من الألسنة إلى الخيال الرحب. وأصبحت أسطورة! كل الناس يحلمون بها، لكنهم يرهبونها. إنها ابنة الشهيد الذي قتل بألف بندقية! كانت أساطير الدشرة تتمثل في «السبعة» والدرایش والصفصاف. ثم تخرج الجازية فجأة من الطفولة لتصبح الأسطورة-الحلم!...^۸» (همان: ۲۳)

اسطوره داستانی درباره‌ی خدایان و امور ماوراءطبیعی است (نک. اسماعیل‌پور، ۱۳۹۱: ۱۳-۱۷) و بن‌هدوکه با اشاره‌ی صریح به اسطوره‌بودن «الجازية»، در پی برقراری ارتباط میان این نام و اسطوره‌ی «زیغیا» الهی الجزایری‌ها پیش از ظهور مسیح است که ترتیب حروف «زیغیا» به هم ریخته و این نام به «الجازية» تبدیل شده است (ابو النجاء، ۱۴۰۶: ۱۵)؛ یعنی میان این دو نام چیزی شبیه اشتقاق کبیر برقرار است؛ به این شکل که حروف هر دو یکی و تنها ترتیب حروف با هم فرق دارد (هلال، ۱۴۲۴: ۳۱). «الجازية» پس از گذران دوران طفولیتش که برای کسی معلوم نیست چگونه این دوره را پشت سر گذاشته، به شکل خانم جوانی که زیباییش دنیا را پرکرده، ظهور می‌کند و به سرعت به خیال انتقال‌یافته و نمادی برای اسطوره‌ی «زیغیا» می‌شود. روستایی که بن‌هدوکه به تصویر کشیده، روستایی اساطیری است که هر اسطوره، نمادی از تدین یا مقاومت است؛ «السبعة» و «الدرایش»، نماد تدین و «الصفصاف»، نماد پایداری است و نویسنده برای عمق

بخشیدن به مفاهیم دینی و بیان اندیشه‌های اخلاقی و تعلیمی، «الجازیه» را یکی از اساطیر «الدشیره» برشمرده و او را نمادی متعالی و مقدّس معرفی می‌کند؛ بن‌هدوکه از این اسطوره در خدمت به مضامین اجتماعی و انسانی و بیان باورها و اعتقادات خویش بهره‌می‌برد:

«الجازیه! أ تدری أیّ شیء هی الجازیه بالنسبة للدشیره؟ هی الحلم الذی بییت کل لیلۃ فی فراش کل راع وکل فلاح وکل درویش! هی العروق الماضیه، وهی الثمار الّتی ستولد! هی حمامة حائمة فوق رأس جبل، من یتستیع قبضها؟» (بن‌هدوکه، ۱۹۹۱: ۱۵۳)

«الجازیه» هم رؤیای تمام عوام و خواص جامعه است و هم گذشته‌ی با عظمت آن، در کنار همه‌ی این امور، او آینده‌ی این جامعه است که هرکسی توان دستیابی به آن را نخواهد داشت.

از سوی دیگر این نام، اشاره‌ی تاریخی به بانوی قهرمان بنی هلال «الجازیه الهلالیه» دارد که بن‌هدوکه با گریز به خاطره‌ی جمعی و میراث عربی، این شخصیت را وارد فضای بی‌زمان و بی‌مکان اسطوره‌ای کرده و با آفرینش اسطوره‌ای به نام «الجازیه» در واقعیت این قهرمان ملّی و تاریخی تصرف نموده و «با تبدیل یک فرد واقعی به یک واقعیت برین و جاودانه و راندن این واقعیت به فرازمان و فرامکان» (فتوحی رودمعه‌جی، ۱۳۹۵: ۲۸۷) به آفرینش موجودی فراتاریخی دست زده است:

«أشیعت حولها ألف خرافة، تفوق ما شاع من خرافات حول الجازیه الهلالیه...» (بن‌هدوکه، ۱۹۹۱: ۲۴).

نویسنده در اینجا با اشاره به «الجازیه الهلالیه»، خواننده را راهنمایی می‌کند که میان نشانه‌های اسطوره‌ای شخصیت «الجازیه» در سیره‌ی بنی هلال و این رمان، هماهنگی وجود دارد (مبارکیه، ۲۰۰۶: ۲۴۱). او با ایجاد پیوند میان بانوی قهرمان رمان و بانوی قهرمان ملّی، حس مقاومت مردم الجزایر را با تجربه‌های کهن و تاریخی آنها گره می‌زند.

«الجازیه الهلالیه» قهرمانی حقیقی و واقعی است که بعدها اسطوره‌ای برای عشق، جنگ، حکمت و شجاعت می‌شود (نک. المرزوقی، ۲۰۰۵: ۱۰، ۱۰۴، ۱۲۲، ۱۳۶، ۱۳۹، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۳۶، ۳۱۸ و ۳۳۸). در واقع نویسنده با خلق اسطوره از این شخصیت، فرهنگی را که او القا می‌کند در فضایی لامکانی و لا زمانی به حافظه‌ی جمعی انتقال می‌دهد. این بانوی قهرمان، فردی حکیم است که با حکمت و شجاعتش بارها روند جنگ را به سود قبیله‌اش سوق می‌دهد و سرانجام با مرگ قهرمان مرد قبیله، اوست که با تربیت کودکان قبیله، بقای آن - یعنی بقای وجود اصیل عربی و اسلامی - را سبب می‌شود. در حقیقت این ادیب اسطوره‌ساز بر تن «واقعیات اجتماعی و اندیشه و عواطف انسانی که حامل تجربه‌های مشترکی همچون مفاهیم ملّی و دینی و مفاهیم عامی مثل آزادی،

مقاومت و مبارزه هستند و با ناخودآگاه جمعی پیوند دارند؛ جامه‌ای اساطیری کرده است» (فتوحی رودمعجی، ۱۳۹۵: ۲۸۸). بن هدوقة با انتخاب نام «الجزایة»، بانوی قهرمان الجزایری، امتداد تمدن و فرهنگ عربی اسلامی را در طول قرون نشان می‌دهد.

نویسنده در بخشی دیگر از رمان با بهره‌بردن از رمز و واژگان استعاری، «الجزایة» را نماد الجزایر معرفی می‌نماید؛ او با به‌کارگیری این شخصیت و یادآوری اسطوره‌ی «زیجیا»، به آفرینش اسطوره‌ی «الجزایة» می‌پردازد که نمادی از الجزایر است و مسبب استقلال و شکل‌گیری آن، جان خود را برای به وجود آمدن و آزادی آن از دست داده‌اند و اینک دایه‌ای سالمند از آن مراقبت می‌کند: «الجزایة كانت في المهد لدى إحدى القرويات الفضليات، عائشة بنت سيدي منصور. ماتت أم الجزایة أثناء الوضع. أبوها لم يعد من الحرب^{۱۱}» (بن هدوقة، ۱۹۹۱: ۲۲).

«الجزایة» از دو جهت الجزایر را به تصویر می‌کشد؛ از جهتی حروف و آهنگ آن نزدیک به حروف و صوت «الجزائر» است و از سوی دیگر، نویسنده با بیانی کنایی و رمزی نگاه و اندیشه خود را در این مورد بیان می‌کند:

«لكن مأساتي أنني لن أتزوج زوجاً حلالاً في وقت منظور... وأن أزواجي الأولين لن يكونوا شرعيين، سيكونون أزواجاً حراماً. وأن كل واحد منهم يلاقي حتفه عندما يظن أن الحياة استوت له... ثم يمرّ زمان... أعيش أزمانه واحدة، واحدة. ثم أتزوج بعدما يموت كل أبنائي المولودين من زيجاتي الحرام. أتزوج زوجاً يشهد كلّ دراویش الدنيا!^{۱۲}» (همان: ۷۱)

در اینجا نویسنده حقیقت جامعه‌ی الجزایر را به تصویر می‌کشد. بر الجزایر زمانی حکم شده که در دوره‌ای از زمان نتواند امور خود را اداره کند، لذا در این برهه در برابر حکومت‌های غیرقانونی و نظام‌های نامشروع سر تسلیم فرود می‌آورد (ابو النجاء، ۱۴۰۶: ۱۵)، سپس دوره‌ای پر از آشوب و بحران را سپری می‌کند و آن‌گاه دولتی عربی-اسلامی که تمامی عالمان دینی دنیا شاهد آن خواهند بود، در الجزایر حاکم می‌شود. جامعه‌ی الجزایر پس از رهایی از چنگال استعمار فرانسه، دورانی را در رخوت و سکوت طی کرده و اینک «الجزایة»، رؤیایی است که «الدشرة» و در حقیقت دنیا را از خواب قرن‌ها می‌رهاند:

«الجزایة أخرجت الدشرة من سبات القرون. أعطتها حياة حافلة خصبة بدل حياتها الميتة^{۱۳}» (بن هدوقة، ۱۹۹۱: ۲۴).

و اینجاست که جمال و ارزش آن، توجه گروه‌ها و افراد زیادی را به خود جلب می‌کند و این گروه‌ها هر یک برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند؛ نویسنده با بیانی رمزگونه گروه‌های درگیر بر سر الجزایر را در قالب خواستگاران «الجزایة» به تصویر می‌کشد:

«الناس في الدشرة كلهم ينتظرون هذا الزواج. أن الخطاب كثيرون. والشامبيط يجري ليل نهار يريد خطبتها لابنه الذي يقرأ في أمريكا»^{۱۴} (همان: ۶۸)

پسر «الشامبيط» یکی از خواستگاران است که نمادی برای نیروهای خدمتگزار استعمار فرانسه و غرب‌گرا است؛ خواستگار دیگر، «الأحمر» نمادی از تفکر کمونیستی است؛ همان‌گونه که «عاید» نماد الجزایری‌هایی است که بعد از رهایی الجزایر، دوباره به وطن بازگشته‌اند و «طیب»، نمادی از فرهنگ دینی و عربی است که الجزایر خواهان رسیدن به آن است؛ چرا که گروه‌های دیگر هریک الجزایر را برای هدفی می‌خواهند:

«تتهدت الجازية وقالت: «أقبل زوجاً ابن عمي الأخضر الجبالي. لكن أخشى عليه من دسائس الآخرين. كلهم يريدونني لغاية، لاتتلاقى مع الحب الذي أبحث عنه لدى الزوج. هم تجار وسماسرة، أكثر منهم خطاباً»^{۱۵} (همان: ۷۰-۷۱)

او با استفاده از شخصیت «الجازیه» و ضمن اشاره به درگیری جریان‌های مختلف سیاسی و اجتماعی برای سلطه بر الجزایر و تصفیه حساب سیاسی این جریان‌ها، راه نجات الجزایر را مقاومت در برابر سنت‌های نادرست و خرافات دانسته، به دفاع از سنت‌های صحیح و نجات‌بخش و فرهنگ اسلامی - عربی می‌پردازد و با به کارگیری میراث عربی قدیم، به آن دلالتی نوبخشیده و آن را برای اغراض فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی به کار می‌گیرد. او با خلق اسطوره‌ی «الجازیه» برای الجزایر، به عمیق‌تر شدن اندیشه‌ی اجتماعی - سیاسی مخاطب کمک می‌کند؛ همان‌طور که در شکل‌دهی هویت و ایدئولوژی الجزایری، اسطوره‌ی «الجازیه» را نمادی از دو منبع اصلی در ایجاد فرهنگ و ایدئولوژی قرارداد؛ یکی دین و مذهب که «زیجیا» به آن اشاره دارد و دیگری الجزایری‌بودن با پشتوانه‌ی فرهنگی و تاریخی عظیم و پربار که «الجازیه الهالیه» نماد آن می‌باشد؛ زیرا کارکرد اسطوره، طبیعی جلوه‌دادن ایده‌هایی خاص است تا مقاومت و مبارزه‌ی در برابر آن ایده‌ها روی نهد. در واقع اسطوره با حذف انواع تفکرهای ممکن در مورد یک ایده، تفکری خاص را پر و بال می‌دهد (بیگنل، ۱۳۹۳: ۴۷).

أساف ونايلة^{۱۶}، عشق، گناه، مسخ، قداست

اسطوره‌ی دیگری که بن هدوقة برای رسیدن به هدف خویش آن را به کار می‌گیرد، «أساف ونايلة» است؛ او با کاربرد نمادین و ایدئولوژیک این اسطوره، خواهان بیان این مطلب است که میان دین و دنیا؛ امور مادی و معنوی ارتباط و همبستگی وجود دارد:

«...أرى «زردة» حول زمزم، دراويشها يهتفون بنايلة وأساف العشيقين اللذين كتب عليهما المسخ، ثم القداسة. وتبدو لي نايلة في صورة الجازية، وأساف في صورة الأحمر...»^{۱۷} (بن هدوقة، ۱۹۹۱: ۱۱۰)

اگر آن‌گونه که ابن هشام نقل کرده (نک. ابن هشام، لاتا: ۸۲ و ۸۳) و در لسان العرب آمده (ابن منظور، ۱۴۱۴، ماده أسف: ۶/۹) نظریه‌ی مسخ «أساف ونايلة» صحیح باشد، در حقیقت این دو بت، دو شخصیت تاریخی و واقعی هستند که نویسنده با به‌کارگیری ماجرای آنها، به اسطوره‌آفرینی پرداخته تا رابطه‌ی میان «الجازية» که در اینجا نمادی از معنویت، دین و قدسی بودن است و «الأحمر» که نمادی از مادیات، دنیا و ناسوت است (صالح، ۲۰۰۹: ۲۰۵ و مبارکیه، ۲۰۰۶: ۲۴۹) را تحکیم کند و اعتقاد به همبستگی دین و دنیا را در ناخودآگاه مخاطب تحریک نماید. از سوی دیگر این نماد اسطوره‌ای، در پی القای باوری است که رابطه‌ی میان زن و مرد را تنها در محدوده‌ی روابط شرعی می‌پذیرد، هرگونه ارتباط نامشروع را رد می‌کند و آن را منجر به مسخ یعنی بدترین نوع عذاب بر می‌شمارد.

الحمار الذهبي^{۱۸}، اساطیر یونانی، انسانیت، مقاومت، اعتقاد دینی خالصانه

داستان «الحمار الذهبي» که عنوان اصلی آن «التغییرات» است، در واقع قصه‌ای رمزی است که سیر تحول روحانی را در دوازده مرحله بیان می‌کند. در این داستان شخصیت اصلی با گذشتن از منازل دوازده‌گانه، از منزلی به منزلی منتقل می‌شود تا مرگش فرا می‌رسد و دوباره در قالب انسانی پرهیزگار و عابد که خود را وقف عبادت کرده است، ظاهر می‌گردد (شعراوی، ۱۹۶۹: ۶۲-۶۳). بن‌هدوقة، در این رمان، در قالب آفرینش نماد اسطوره‌ای از یک داستان قدیمی الجزایری به نام «الحمارالذهبي» و با به‌کارگیری اشاره‌ی شناختی تاریخی «کاتب جزائري قديم في عهد الرومان»^{۱۹} (بن هدوقة، ۱۹۹۱: ۱۷۳) نمادی از فرهنگ و تمدن پربار و غنی الجزایر در گذشته را به تصویر می‌کشد و با استفاده از تشبیه انجمن شعراء به دایره‌ای چند وجهی که هر روی آن تاریکی را منعکس می‌سازد و در قالب بیانی رمزگونه، شکل عوض کردن افراد اثرگذار در سیاست و اجتماع بدون اینکه تفاوتی در عملکرد داشته باشند را عامل عدم ثبات و آرامش الجزایر معرفی می‌کند:

«إنّها (النقابة) ككرة متعدّدة الوجوه، كل وجه منها يعكس الظلام»^{۲۰} (همان: ۱۷۲).

واژه «النقابة» نیز در اینجا استعاره‌ای است که نویسنده با به‌کارگیری آن علاوه بر افزایش زیبایی صوری و بیانی متن، از نظر معنایی هم از آن برای بیان فکر و ایده‌ی خود که همان تباهی جامعه‌ی الجزایر در نتیجه‌ی رنگ عوض کردن افراد حاکم است، بهره می‌برد.

«حمارالذهب» یکی از واژگان ایدئولوژیک این رمان است که از فضای آشفته و نابسامان الجزایر حکایت می‌کند؛ فضایی که ادیب از آن رنج می‌برد و اگر سخنی از این وضع نابسامان بگوید، آزادی او سلب می‌شود. از سوی دیگر بن‌هدوکه با استفاده از نام این داستان قدیمی، ناخودآگاه جمعی را فراخوانده و با اشاره به شخصیت قهرمان این داستان سرشار از «سحر، خرافات و اسطوره» (مبارکیه، ۲۰۰۶: ۲۴۴) و خلق اسطوره از آن، قهرمان تبدیل شده به الیغ را نماد رنج و اندوه و بدبختی دائمی نشان می‌دهد که این بدبختی و نحسی را به صاحبان خود هم انتقال می‌دهد تا اینکه با استفاده از عقل و خصلت‌های انسانی، این بدبختی هم برای او و هم برای صاحبانش، به خوشبختی تبدیل می‌شود و در نهایت وی برای بازگشت به شکل انسانی خویش به دعای خاصانه روی آورده و خود را وقف عبادت معبود می‌کند (نک، شعراوی، ۱۹۶۹: ۵۷-۵۸):

«أبولیوس أو «آبلی» کاتب جزائری قدیم فی عهد الرومان. کتب روایة سماها «حمارالذهب» هی هذه. فی صفحاتها الأولى یخاطب القارئ هكذا... «سوف تبتهج عندما تری کائنات بشریة تغیر طبائعها وخلقاتها لتأخذ أشكالاً أخرى. ثم بحركة معاکسة تتحول من جدید إلى صورها الأولى...»^{۲۱} (بن‌هدوکه، ۱۹۹۱: ۱۷۳).

نویسنده با این اشاره‌ی شناختی تنها راه‌هایی از اوضاع حاکم را مقاومت و بازگشت خالصانه به فرهنگ اصیل دینی برمی‌شمارد. همچنین اشاره به داستان «حمارالذهب» که در برگزیده‌ی اشارات ضمنی به افرادی چون سقراط، هومیروس و نیز دیگر اسطوره‌های یونانی است، نشانگر فرهنگ و علم غنی نویسنده‌ی قدیمی الجزایری و آشنایی او با حوادث تاریخی و اسطوره‌ای و مکاتب فلسفی است که بن‌هدوکه با آفرینش اسطوره‌ای آن، حافظه‌ی جمعی را به فرامکان و فرازمان برده و گذشته‌ی متمدن را یادآور می‌شود.

تحلیل نمادهای اسطوره‌ای رمان «الجازیه والدرایش» در سطح تفسیر

در سطح تفسیر، مفسر ضمن تعیین نوع گفتمان، به تشریح مشارکان در گفتمان و تحلیل بافت موقعیتی و بینامتنی متن بر اساس دانش زمینه‌ای فعال شده توسط ویژگی‌های صوری متن - در این نوشتار، نمادهای اسطوره‌ای بررسی شده در مرحله‌ی توصیف - می‌پردازد.

بافت موقعیتی و نوع گفتمان

بافت محیطی و موقعیت مادی این رمان، اوضاع الجزایر دهه‌ی هفتاد است که نویسنده با بهره‌گیری از نمادهای اسطوره‌ای و اسطوره‌آفرینی از شخصیت‌های واقعی، احوال سیاسی، اجتماعی و

فرهنگی الجزایر را در شرایط بعد از رهایی از چنگال استعمار و گرفتارشدن آن در کشمکش‌های داخلی و تصفیه حساب‌های سیاسی به‌تصویر کشیده‌است؛ زیرا الجزایر شاهد دو انقلاب بوده: یکی انقلاب نظامی که در دهه‌ی شصت میلادی به پیروزی رسیده و دوم انقلاب دموکراسی ملی در دهه‌ی هفتاد میلادی (عامر، ۲۰۰۰: ۱۷). این رمان محصول سال‌های انقلاب دموکراسی ملی است و گفتمان آن از نوع انقلابی - اجتماعی و با هدف ایجاد تغییر در جامعه‌ی الجزایر است.

اوضاع بد اقتصادی، در آستانه‌ی شکست‌بودن طرح سوسیالیستی، تلاش فنودالیست‌ها و زمین‌داران برای شکست این طرح و کوشش باقیمانده‌های استعمار برای دستیابی دوباره‌ی قدرت، از جمله عوامل بیرونی است که در شکل‌گیری گفتمان بن‌هدووقه تأثیر مستقیم داشته است. او با به تصویرکشیدن این اوضاع نابسامان، سعی دارد مردم را بیدار کرده و آنها را به مقاومت و بازگشت خالصانه به دین تشویق کند تا از این رهگذر، با اتحاد مردم و حاکم‌شدن عقلانیت و واقع‌گرایی به جای رؤیاپردازی، شرایط الجزایر سامان گیرد:

«الجازية حلم والأحلام لا تتحقق لكل الناس!»^{۲۲} (بن‌هدووقه، ۱۹۹۱: ۱۹۶)

بن‌هدووقه در قالب اسطوره‌آفرینی از داستان «الحمارة الذهبية»، از عقب‌ماندگی فکری که نتیجه‌ی آن سلطه‌ی دوباره استعمار و دست‌نشانندگان آنها خواهد بود، علاوه بر مردم، سیاستمداران را هم بیم می‌دهد. فضای سیاسی، گروه‌های صوفیه و شرایط خاص بعد از انقلاب، سبب شده ادیب از قالب اسطوره و اشاره‌ی تاریخی برای نقد فضای حاکم استفاده کرده و با نقد شرایط موجود، ایدئولوژی موردنظر خود را بیان کند. وی در این رمان نه تنها از نماد اسطوره‌ای «حمارة الذهب» برای نشان‌دادن حماقت سیاستمداران خود رأی استفاده کرده، بلکه مردمی را هم که چشم بر این حقیقت بسته‌اند در این بدبختی سهیم می‌داند؛ او با سوق‌دادن اذهان به فضایی فرازمانی و فرامکانی و اشاره تاریخی به این نماد، خوشبختی را چیزی برمی‌شمارد که فرد باید با عقل و ایمان خود به آن دست یابد؛ همان‌گونه که با کاربرد این نماد و نیز نماد «الجازية الهلالية» به مردم یادآور می‌شود که باید برای سرنوشت، تلاش و استقامت داشت. نماد «الجازية» محتوایی اجتماعی دارد که مفاهیم تدین، مقاومت و الجزایر را گسترش داده است و با از بین بردن مرز میان واقعیت، نماد و اسطوره، فرهنگ و ایدئولوژی حاکم بر الجزایر دهه‌ی هفتاد را نشان می‌دهد؛ همان‌گونه که نویسنده با تصویرسازی از خواستگاران «الجازية»، ایدئولوژی گروه‌های مختلف درگیر بر سر الجزایر را تبیین کرده و فرهنگ و ایدئولوژی مورد نظر خویش را در نماد «الطیب» که فردی واقع‌گرا با فرهنگ عربی اسلامی است، بیان می‌کند. از طرف دیگر نویسنده در قالب نماد «إساف و نایله» به مبارزه با سکولاریسم پرداخته و همبستگی و اتحاد دین و دنیا را یادآور می‌شود.

بافت بینامتنی و پیش‌فرض‌ها

توجه به بافت بینامتنی، از محورهای مهم نظریه‌ی فرکلاف در سطح تفسیر می‌باشد. از نظر متن‌آمیختگی، میان این رمان و سه رمان قبلی بن‌هدوقة «ریح‌الجنوب» (۱۹۷۱)، «نهایة‌الأمس» (۱۹۷۵) و «بان‌الصبح» (۱۹۸۰) از لحاظ محتوایی ارتباط بینامتنی وجود دارد؛ این رمان‌ها از مبارزه‌ی مسلحانه به مبارزه برای تحولات اجتماعی (دوغان، ۱۹۹۶: ۴۰۸) رسیده‌اند. رمان «الجازية والدراویش»، بیانگر مبارزه‌ی اجتماعی است که بن‌هدوقة با الهام‌گیری از متون تاریخی و داستانی قدیمی الجزایری، آفرینش آگاهانه‌ی اسطوره‌ها از فضایی تاریخی و ایجاد مقایسه‌ی ذهنی آن حوادث تاریخی با بافت موقعیتی، به تشریح افکار و باورهایش می‌پردازد.

تصویر اسطوره‌ای با ورود به اعماق تجربه‌ی ناخودآگاه جمعی، همچون نماد عمل‌کرده و چنین نماد اسطوره‌ای می‌تواند ضمن گره‌زدن تجربه‌ی امروزی با تجربه‌ی دیرینه و جاودانه‌ی میلیون‌ها انسان، گستره‌ی معنایی وسیعی را در عباراتی اندک ارائه دهد و تجربه را تا اعماق زمان اساطیری و ماورای زمان و واقعیت، گسترش دهد (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۹۵: ۲۷۹-۲۸۰). نماد اسطوره‌ای «الجازية» در قسمت‌های زیادی از رمان، یادآور «الجازية الهلالية» است که با تحریک فکر مخاطب و بردن او به دنیای خارج از دنیای متن، یعنی زمان قهرمانی و مقاومت این بانوی هلالی، نشان می‌دهد که مقاومت و ایستادگی در برابر ظلم، تنها راه بقا و خوشبختی است: «الجازية لیست فتاة، هي حياة! من دخلت داره فاض خیره وعلا نجمة^{۲۲}» (بن‌هدوقة، ۱۹۹۱: ۶۸).

بن‌هدوقة با به‌کارگیری این نماد اسطوره‌ای، ضمن بیان رمزگونه‌ی حوادث هم‌زمان با انقلاب الجزایر و اوضاع نابسامان الجزایر در دهه‌ی هفتاد که گروه‌های متعددی با عقاید و ایده‌هایی متفاوت، خواهان دستیابی به حکومت آن هستند و با این ایده که بالآخره الجزایر باید در برابر یکی از نیروهای سیاسی درگیر سر تسلیم فرود آورد:

«الجازية لا يستطيع معارضة قرية كاملة. كل السكان اتفقوا علی ذلك، ما عدا بعض الرعاة... لكن هؤلاء لا تقبلهم الجازية ولا مربیتها إلا مرغمتين!^{۲۳}» (همان: ۶۹)، گروه موردنظر خود را با بیانی اسطوره‌ای در قالب نماد «الطیب» معرفی نموده و گروه‌های دیگر را رد می‌کند.

از سوی دیگر نویسنده با به‌کارگیری «الجازية» برای القای اسطوره «زیجیا»، توجه مخاطب را تلویحاً به دین‌داری و اینکه راه نجات بازگشت به ایمان واقعی است، جلب می‌کند. در این قسمت بن‌هدوقة تنها به حوادث موجود بسنده نکرده، بلکه گذشته و آینده‌ی الجزایر را هم در نظر دارد.

شخصیت اسطوره‌ای «الجازیه» با گره‌زدن عاطفه‌ی میهن‌خواهی معاصر با تجربه‌های کهن و تاریخی الجزایری‌ها، حس وطن‌دوستی را در وجودشان در لازمانی و لامکانی شناور می‌سازد. نویسنده با اشاره‌ی تاریخی به رابطه‌ی «إساف و نایله» و تصریح بر مسخ و قداست؛ آگاهانه از این اسطوره یا جریان تاریخی بهره گرفته و اشاره به عدم جدایی دین و سیاست دارد. او «إساف» را نماد دنیا و «نایله» را نماد دین قرارداد که گرچه در ابتدا به دلیل ارتکاب گناه در خانه کعبه، مسخ شدند، ولی نهایتاً به امری مقدس و معبود تبدیل شده‌اند و با این بیان، سکولاریسم را رد کرده و اعلام می‌دارد که دین و سیاست از هم جدا نیست؛ هرچند به ظاهر در کنار هم آمدن این دو صحیح ننماید.

بن‌هدووقه در متن آمیختگی دیگری، با کاربرد داستان «حمارالذهب» و آمیختن آن با متن رمان، سیاست‌مداران را که به دنبال هوی و هوس خویش هستند، محکوم کرده و آنها را آفتاب‌پرست‌هایی معرفی می‌کند که شکل عوض می‌کنند و با خوی حیوانی خویش سبب تفاوت خود و بدبختی جامعه می‌شوند؛ از نظر او راهکار رهایی از این خصلت حیوانی و بازگشت به انسانیت، دینداری مخلصانه است، هرچند مقاومت هم اثرگذار است.

از لحاظ روابط بینامتنی، میان متن مبدأ در این سه اسطوره و متن رمان «الجازیه والدراویش»، اشتراک دلالت و اشتراک ایدئولوژیک برقرار است. تاریخ، «الجازیه الهالیه» را بانویی قهرمان معرفی می‌کند (نک. المرزوقی، ۲۰۰۵: ۱۸۶، ۱۴۶، ۸۸، ۳۳) و در متن رمان «الجازیه والدراویش» هم، نویسنده مردم را به شجاعت، مقاومت در برابر ظلم، و واقع‌گرایی فرامی‌خواند. همان‌گونه که در اسطوره‌ی «إساف و نایله»، عمل ناروا سبب مسخ آنها می‌شود (نک. ابن‌هشام، لاتا: ۸۲ و ۸۳)، ولی این اتحاد، قداست آن دو را در پی دارد. بن‌هدووقه در این رمان راه نجات از وضع موجود را همبستگی دین و سیاست می‌داند؛ گرچه شرایط جامعه‌ی الجزایر و البته «الدشیره» در زمان کنونی آن را نمی‌پذیرد، ولی در آینده درستی این نظریه اثبات خواهد شد.

از سوی دیگر داستان «حمارالذهب» تلاش انسانی الاغ شده، برای بازگشت به انسانیت خویش است (نک. شعراوی، ۱۹۶۹: ۵۲-۶۴ و رشدی، ۱۹۷۸: ۹-۱۴) و این بازگشت محقق نمی‌شود، مگر با دینداری خالصانه و پرستش حقیقی. تلاش نویسنده در به‌کارگیری این اسطوره در رمان «الجازیه والدراویش» این است که با بازگرداندن حافظه‌ی جمعی به گذشته‌ی دینی، آن را راه بازگشت به انسانیت معرفی کند و راه نجات از حماقت را مقاومت در برابر ظلم و زور بیان نماید؛ لذا در هر دو گفتمان مقاومت و تدبیر، ایدئولوژی حاکم است.

تحلیل نمادهای اسطوره‌ای رمان «الجازیه والدرایش» در سطح تبیین

سطح تبیین با تحلیل جهت‌گیری ایدئولوژیک متن، در پی پاسخ به این پرسش است که گفتمان در پی حفظ ساختار قدرت است یا تلاش دارد وضعیت موجود را تغییر دهد؟ (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۵۰) گفتمان بن‌هدووقه در استفاده از نمادهای اسطوره‌ای «الجازیه»، «حمارالذهب» و «إساف ونايلة» گفتمانی ایدئولوژیک است که خواهان تغییر و تحوّل بوده و در پی اثبات هویت اصیل اسلامی عربی است. او تلاش می‌کند تا با ایجاد بستر اجتماعی مناسب، افراد جامعه را به باز تولید مناسبات قدرت و تعیین بهترین قدرت برای حکومت بر الجزایر از طریق آگاهی‌بخشی و واقع‌گرایی تشویق کند. بنابراین با بهره‌گیری از نمادهای اسطوره‌ای، در پی آن است که با افزایش آگاهی عمومی، به افراد جامعه کمک کند آگاهانه گروهی را برای حکومت انتخاب کنند.

هدف اصلی نویسنده از این گفتمان، دعوت مردم به مبارزه‌ی اجتماعی برای رهایی از فرهنگ غربی استعمار و بازگشت به فرهنگ اسلامی-عربی و الجزایری است؛ بنابراین با به‌تصویرکشیدن کشمکش بر سر الجزایر در قالبی اسطوره‌ای، با بازآفرینی اسطوره‌ها و به‌کارگیری نمادین آنها، در پی افزایش آگاهی مخاطب نسبت به شرایط موجود است. او با به‌تصویرکشیدن گروه‌هایی که قصد سلطه بر الجزایر را دارند و با کنارگذاشتن و رد افراد، گروه‌ها و حزب‌های مختلف با فرهنگ‌های متفاوت که در مسیر رسیدن به حکومت بر الجزایر با هم درگیرند، به معرفی فرهنگ اصیل اسلامی عربی به‌عنوان بهترین ایدئولوژی برای حکومت بر الجزایر در قالبی رمزی و اسطوره‌ای می‌پردازد و هر حکومت دیگری را رد می‌کند.

نمادهای اسطوره‌ای این رمان در تضاد با افراد حاکم و صاحب منصب بوده و آن‌ها را آفتاب‌پرست‌هایی برمی‌شمارد که رنگ عوض می‌کنند؛ در واقع نویسنده با کاربرد این نمادها به دنبال بازتولید مناسبات قدرت در الجزایر است؛ یعنی در پی بر هم زدن موازین قدرت و پایان دادن به کشمکش بر سر آن است.

ایدئولوژی گفتمانی عبدالحمید بن هدووقه در نمادهای اسطوره‌ای این رمان، گفتمانی ملتزم و متعهد است که نه تنها شرایط حاکم بر الجزایر دهه‌ی هفتاد را بیان می‌کند، بلکه با آینده‌نگری نتیجه‌ی این نابسامانی‌های سیاسی و اجتماعی را هم پیش‌بینی کرده و شکست سوسیالیست و غرب و پیروزی نهایی واقع‌گرایی را نوید می‌دهد.

نتایج

در این نوشتار نمادهای اسطوره‌ای رمان «الجزایة والدرایش» در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین بر اساس رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بررسی شد که نتایج تحلیل گفتمان این رمان با تمرکز بر نمادهای اسطوره‌ای به شرح زیر است:

در سطح توصیف: گفتمان عبدالحمید بن هدوقة در نمادهای اسطوره‌ای رمان «الجزایة والدرایش» مربوط به حوادث دهه‌ی هفتاد الجزایر، یعنی زمان پس از استقلال است. نویسنده با به‌کارگیری نمادهای اسطوره‌ای یا آفرینش اسطوره از شخصیت‌ها و حوادث تاریخی، اوضاع پر از کشمکش الجزایر را ترسیم می‌کند و فرهنگ اصیل دینی و عربی و رهایی از فرهنگ غربی استعمار را عامل پیشرفت جامعه معرفی می‌نماید. او از «الجزایة» برای یادآوری اسطوره‌های «زیجیا»، نماد تدبیر و «الجزایة الهلالية» نماد حکمت، مقاومت و ایستادگی و نیز بیان رمزگونه درباره امور «الجزائر» بهره می‌گیرد؛ «أساف ونائلة» را به‌عنوان نمادی برای مبارزه با سکولاریسم انتخاب می‌کند و از «حمارالذهب»، برای آگاهی‌بخشی و یادآوری ارزش دین‌داری خالصانه در نجات حقیقی استفاده می‌نماید.

در سطح تفسیر: گفتمان بن هدوقة در این رمان با اوضاع سیاسی و اجتماعی جامعه‌ی الجزایر ارتباطی تنگاتنگ دارد. وجود گروه‌های مختلفی که خواهان سلطه بر الجزایر هستند، از جمله عوامل مؤثر در شکل‌گیری این گفتمان است. نویسنده در این رمان، سلطه و دستیابی این گروه‌ها به الجزایر را رد کرده و با ارتباط دادن گفتمانش با بافت اسطوره‌ای، درصدد عینیت‌بخشیدن به ایدئولوژی خویش است؛ همان‌گونه‌که با استفاده از نمادهای اسطوره‌ای «الجزایة»، «أساف ونائلة» و «حمارالذهب»، درصدد القای بهتر فرهنگ مقاومت، ایستادگی، عدم جدایی دین از سیاست و دینداری است.

در سطح تبیین: هدف اصلی عبدالحمید بن هدوقة از این گفتمان، آگاهی‌بخشی به مردم برای بازتولید مناسبات قدرت است. این گفتمان که ایدئولوژیک و از نوع ملتزم و متعهد می‌باشد، خواهان تغییر وضعیت موجود در جامعه‌ی الجزایر دهه‌ی هفتاد است؛ نویسنده با به‌کارگیری این گفتمان می‌خواهد ساختار قدرت به نفع اسلامگرایان که دارای فرهنگ اصیل عربی هستند، تغییر نماید. برای این منظور هم از نمادهای اسطوره‌ای الجزایری استفاده کرده و هم به آفرینش اسطوره از اشخاص و میراث‌های ملی می‌پردازد.

پی‌نوشت‌ها

1. Discourse Analysis
2. Discourse
3. Zellig Harris
4. Michel Foucault
5. Derrida

۶. «الجازیه الهالیة» بانویی قهرمان در تاریخ الجزایر و نمادی برای حکمت، شجاعت و مقاومت است.

۷. دختری اصیل، پدرش شهیدی بزرگ است. مادرش زنی صالح که خداوند مرگ را هنگام وضع حمل برایش رقم زد و ولادت نیز شهادت است! مربی کنونیش، عایشه دختر سرورم منصور، مبارز و مجاهدی بزرگ همچون اجداد صالحینش است.»

۸. به سرعت تقدیر بالا گرفت و او از زبان‌ها به خیالی فراخ انتقال یافت و اسطوره شد! همه مردم، رؤیای او را در سر داشتند ولی از او می‌ترسیدند. او دختر شهیدی بود که با هزاران گلوله کشته شده بود! اسطوره‌های روستا در مسجد «سبعه» و دراویش و صفصاف متجلی می‌شد. سپس الجازیه ناگهان از کودکی خارج شد تا اسطوره- رؤیا گردد!

۹. الجازیه! آیا می‌دانی این الجازیه نسبت به روستا چیست؟ او رؤیایی است که هر شب را در بستر همه چوپان‌ها و کشاورزها و درویش‌ها به صبح می‌رساند! او ریشه‌های گذشته است، و نتیجه‌ای است که حاصل خواهد شد! او کبوتری سرگردان بر فراز قله کوه است، چه کسی را یارای گرفتن اوست؟

۱۰. در موردش هزار خرافه شایع شد بیش از خرافاتی که درباره الجازیه الهالیة شایع بود.

۱۱. الجازیه در مهد نزد یکی از زنان روستایی فاضل، عایشه دختر سرورم منصور بود. مادر الجازیه هنگام وضع حمل مرد. پدرش از جنگ بازنگشت.

۱۲. ولی اندوه من این است که در زمان مدنظر ازدواج حلالی نخواهم داشت... و اولین همسرانم شرعی نخواهند بود، همسرانی حرام خواهند بود و هریک از ایشان آن‌گاه که گمان می‌کند زندگی برایش سامان گرفته مرگش فرامی‌رسد... سپس زمانی سپری شده... بحران‌هایش را یکی پس از دیگری پشت سرمی‌گذارم. آن‌گاه پس از اینکه تمام فرزندانم از همسران حرامم مردند ازدواج می‌کنم. ازدواجی که تمام دراویش دنیا شاهدش خواهند بود!

۱۳. الجازیه روستا را از خواب‌آلودگی قرن‌ها رهایی بخشید. به آن حیاتی سرشار از فراخی به جای زندگی مرده‌اش بخشید.

۱۴. مردم روستا همگی منتظر این ازدواج هستند. خواستگاران بسیارند و «الشامبیط» شب و روز می‌آید و می‌خواهد او را برای پسرش که در آمریکا درس می‌خواند خواستگاری کند.

۱۵. الجازية آهی کشید و گفت: «پسر عمویم الأخضر الجبایلی را برای همسری می‌پذیرم. ولی از نیرنگ دیگران علیه او می‌ترسم. هر یک مرا برای هدفی می‌خواهند که با عشقی که آن را نزد همسر می‌جویم همخوان نیست. آنان بیش از اینکه که خواستگار باشند تاجران و سمساراند!»
۱۶. «أساف» یا «إساف» و «نائلة» یا «نايلة» نام مرد و زنی در دوران جاهلی است که در کعبه مرتکب گناهی شده و مسخ گردیدند ولی بعدها قداست یافته، به عنوان دو بت پرستش می‌شدند.
۱۷. اطراف چشمه زمزم مراسم «الزردة» را می‌بینم، درویش آن، نایله و اساف را فریاد می‌زنند، دو عاشقی که تقدیرشان ابتدا مسخ و سپس قداست بود. و نایله در شکل الجازية و أساف در شکل الأحمر برایم آشکار می‌شوند...
۱۸. رمان «الحمار الذهبی» که نام اصلی آن «التغییرات» است توسط نویسنده‌ای به نام آپولیوس در قرن دوم میلادی نگاشته شده است. موضوع داستان درباره مردی است که توسط معشوقه‌اش به الاغ تبدیل می‌شود و برای بازگشت به شکل انسانی خویش متحمل سختی‌های زیادی در طول دوازده ماه می‌شود و نهایتاً با تضرع خالصانه به درگاه معبود به شکل انسانی خود برمی‌گردد.
۱۹. نویسنده قدیمی الجزایری در عصر رومیان
۲۰. آن (انجمن) مثل دایره‌ای چند وجهی است که هر رویش تاریکی را بازتاب می‌دهد.
۲۱. آپولیوس یا آپلی نویسنده قدیمی الجزایری در دوره رومان است. رمانی به نام «حمار الذهب» نوشته که این است. در صفحات آغازینش چنین خواننده را مورد خطاب قرار می‌دهد... «خوشحال خواهی شد زمانی که ببینی وجودهای انسانی طبیعت و خلیقاتش تغییر می‌کند تا شکل‌های دیگری بگیرد. سپس در حرکتی معکوس دوباره به شکل اولیه‌اش باز می‌گردد...»
۲۲. الجازیه یک دختر نیست، او زندگیست! هر کس به خانه او وارد شود خیرش لبریز گردد و ستاره بختش اوج گیرد.
۲۳. الجازية را یارای مخالفت با تمام روستا نیست. همه ساکنان جز برخی چوپانان بر این اتفاق نظر دارند، ولی این‌ها را نه الجازية و نه مربی او نمی‌پذیرند مگر اینکه مجبور شوند!

منابع و مأخذ

- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴)، لسان العرب، ط ۳، م ۹، بیروت: دارصادر.
- ابن هشام، عبدالملک، (لاتا)، السیرة النبویة، مصحح: عبد العزیز شبلی ومصطفی السقا و ابراهیم الآیاری. بیروت: دارالمعرفة.
- ابو النجاء، السید عطیه، (۱۴۰۶)، «الدفن فی حناجر الطیور، الجازية الهلالية والدرایش فی رواية جزائرية». مجلة ابداع. السنة ۴. العدد ۵: ۱۵-۱۷.
- اسماعیل پور، ابوالقاسم، (۱۳۹۱)، اسطوره، بیان نمادین، چاپ سوم. تهران: سروش.

- برگر، آرتور آسا، (۱۳۹۸)، تحلیل گفتمان کارپردی: فرهنگ عامه، رسانه‌ها و زندگی روزمره، مترجم: حسین پاینده، تهران: انتشارات مروارید.
- بن هدوقه، عبدالحمید، (۱۹۹۱)، الجازیة والدرایش؛ روایة، الطبعة الثانية، بیروت: دارالآداب.
- بوقره، نعمان، (۲۰۰۹)، المصطلحات الأساسية في لسانيات النص وتحليل الخطاب-دراسة معجمية-، عمان: جدارا للكتاب العالمي.
- بیگنل، جانانان، (۱۳۹۳)، نشانه- ایدئولوژی- رسانه، مترجم: سیدمحمدالله اکوانی و دیگران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- چندلر، دانیل، (۱۳۸۶)، مبانی نشانه‌شناسی، مترجم: مهدی پارسا، تهران: سوره مهر.
- دوغان، احمد، (۱۹۹۶)، في الأدب الجزائري الحديث، دمشق: اتحاد الكتاب العرب.
- رشدي، رشاد، (۱۹۷۸)، «الحمارالذهبي»، الجليلد، العدد۱۴۷: ۹-۱۴.
- سلطانی، سید علی اصغر، (۱۳۸۳)، «تحليل گفتمان به مثابه نظریه و روش»، مجله علوم سیاسی، شماره ۲۸: ۱۵۳-۱۸۰.
- شعراوی، عبدالمعطي، (۱۹۶۹)، «قصة الحمار الذهبي»، المجلة، العدد ۱۵۱: ۵۲-۶۴.
- شمیسا، سیروس، (۱۳۹۳). نقد ادبی، ویراست سوم، تهران: میترا.
- صالح، مفقودة، (۲۰۰۹)، المرأة في الرواية الجزائرية، الطبعة الثانية، الجزائر: منشورات جامعه بسكرة.
- عامر، مخلوف، (۲۰۰۰)، الرواية والتحولت في الجزائر(دراسات نقدية في مضمون الرواية المكتوبة بالعربية)، دمشق: اتحاد الكتاب العرب.
- فتوحی رودمعجنی، محمود، (۱۳۹۵)، بلاغت تصویر، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سخن.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۹)، کتاب العین، ط ۲، قم: نشر هجرت.
- فرکلاف، نورمن، (۱۳۷۹)، تحلیل انتقادی گفتمان، مترجم: فاطمه شایسته پیران و دیگران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- فرهات، کریستو، (۱۳۹۸)، تحلیل گفتمان انتقادی و علوم‌شناختی: چشم‌اندازهای نوین پیرامون گفتمان مهاجرت، مترجم: مسعود دهقان، فردوس آفاکل زاده و بهناز وهابیان، تهران: نشر نویسه پاریسی.
- مبارکیه، عبد الناصر، أ، (۲۰۰۶)، «تلقي العناصر الأسطورية في رواية الجازية والدرایش لـ عبدالحمید بن هدوقه». مجلة العلوم الإنسانية، جامعه محمد خيضر بسكرة، العدد ۱۰: ۲۳۵-۲۵۲.
- المرزوقي، محمد، (۲۰۰۵)، الجازية الهلالية: قصة من التراث الشعبي، تونس: دارالجنوب للنشر.
- هلال، هيثم، (۱۴۲۴)، معجم مصطلح الأصول، محقق: محمد تونجي، بيروت: دار الجيل.
- Fairclough, Norman. (1989). Language and power. London: Longman.

الإيدنولوجيا وعلاقات القوّة في رواية «الجازية والدرراوش» بناءً على منهج فيركلف النقدي
(دراسة الرموز الأسطورية للرواية)

فاطمة قادري^{١*}

حميدة مروتى^٢

وصال ميمندي^٣

رضا أفخمي عقدا^٤

المُلخَص

تحليل الخطاب النقديّ منهج متعدد التخصصات ومن طرق البحث الكيفيّ. فالغرض من النقديّ فيه الكشف عن علاقات القوّة الخفيّة في النصوص والعمليات الإيدنولوجية فيها والاهتمام بالفوائد الاجتماعية للنصّ. بما أنّ الأدب يشكّل جزءاً كبيراً من اللغة والثقافة والهوية لكلّ أمة، فيمكن تحليل النصوص الأدبية في إطار تحليل الخطاب النقديّ. هذا البحث يهدف إلى تحليل الرموز الأسطورية في رواية «الجازية والدرراوش» لعبد الحميد بن هدوقة من خلال المنهج الوصفيّ- التحليليّ وباستخدام مقارنة فيركلف للخطاب التي لها ثلاثة مستويات للتحليل (مستوى تحليل النصّ ومستوى تحليل الممارسات الخطابية ومستوى تحليل الممارسات الاجتماعية). فحاولت هذه الدراسة أن يبحث عن أهمّ إيدنولوجيات المؤلف في هذه الرواية وموقفه أمام النزاع على السلطة وواقع المجتمع الجزائريّ في السبعينات من خلال تحليل هذه الرموز وسياق التناسل للخطاب. تظهر نتائج الدراسة أنّ الكاتب يعبر عن إيدنولوجيته وأفكاره من خلال إنشاء الرموز الأسطورية (الجازية والجازية الهلالية، أساف ونايلة والحمار الذهبيّ) في مستوى تحليل النصّ واستفاد في مستوى تحليل الممارسات الخطابية من الخطاب الثوريّ والاجتماعيّ وسياق التناسل بهدف إحداث التغيير في المجتمع الجزائريّ وإنّه يصوّر الخطاب القائم على إعادة إنتاج علاقات السلطة واختيار السلطة الفضلى لحكم الجزائر من خلال الوعي والواقعية في مستوى تحليل الممارسات الاجتماعية.

الكلمات الدليلية: الأيدنولوجيا وعلاقات القوّة، فيركلف، الرموز الأسطورية، عبد الحميد بن هدوقة، «الجازية والدرراوش».

١- أستاذ مشارك في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة يزد

٢- دكتوراه في فرع اللغة العربية وآدابها-جامعة يزد.

٣- أستاذ مشارك في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة يزد

٤- أستاذ مشارك في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة يزد